

kedve figyelte az embereket, bár nem jegyzett le semmit, mert csupán azt találta érdekesnek, ami önmagától is megkapaszkodik benne.” -

Végül is ebben rejthető a magyarázat arra az írói szuggeszióra, hogy négy-öt különálló elbeszélést regénynek lehetett elfogadtatni, hogy egésznek és szervesnek érezzük a könyv egymásra rétegződött, mindenfajta átfonást, összecsomózást nélkülöző szerkezetét. Ugyanis ez a könyv nem ellesett pillanatokból, szenzációs megfigyelésekből, leleményes rajtaütésekből áll; itt minden egyes részlet egyetlen ember tudatának anyagát, minőségét, klímáját tükrözi: az íróét. Jegyzőfüzetből kikerülhet mindenféle holmi. Az emlékezetben csak az őrződik meg, ami fontos. (*Kriterion*, 1978., *Szépirodalmi*, 1979.)

ÁCS MARGIT

„A mi Candide-unk”

SÖTÉR ISTVÁN : BUDAI OROSZLÁN

„E történet szereplőit Budai Oroszlán számon tartja” — a biztonság élményét árasztó állandóság és a szüntelen jelenlevő folytonosságigény szigorú, bár némi kesernyés-játékos iróniával megjelenített monumentumaként, heves történelmi fordulatok mozdulatlan és hallgatag tanújaként. Az önmagával való megszakítatlan és rendületlen *azonosság* — az emberarcú lét, a megismerés és a megismerhetőség eme lényegi feltételének — kiemelt aktualitását példáját is hirdetve. A műben megelevenedő, próteuszi alakváltásokban ugyancsak bővelkedő, lenyűgöző lehetőségek, távlatok és a múltbeli értékek kontinuitását, nemzedékek személyazonosságát fenyegető torzulások, veszedelmes tévedések szövevényes konglomerátumát létrehívó korszakban — a személyi kultusz éveiben — a Lánchíd kőoroszlánja mintegy az *emlékezet* és a *remény* foglalata: a múlt-jelen-jövendő természetes, így csak átmenetileg tagadható mementója. Vagyis: a korhangulat ellenpólusának objektuma. S a tárgyilagosság jelképes megtévesztőjeként méltán mondhat ítéletet a körülötte kavargó világról: „...ez az ítélet egyelőre nem volt kedvező.”

Az elveszett bárány és a *Budai Oroszlán* — Sötér István rendkívül nagyszabású, napjaink irodalmában szinte meglepő formátumú regényfolyamának kötetei már metaforikus érvényű címükkel is előrevetítik, magukba sűrítik a kibomló eszmeiség alaptendenciáit. A radikális társadalmi változásokat követő, nemzedéknyi méretekben érvényesülő, megfeszített útkeresést, a jóhiszemű tévedések kockázatát, az eredendő célok és eszmények átmeneti elveszejtését ugyancsak involváló bizonyosságszerzést. S majdan — a „kizökökcent” idő zivatarainak múltán — a küzdelmekben, vívódásokra készítő próbatételekben visszaperelt individuális és történelmi folytonosságot. A méltó hitelességű, a kor parancsainak és a múltbeli értékek őrzésének — megszüntetve-megőrzésének — egyként adekvát életbeli hivatás történelmi tanulságokkal bővült újravállalását. Melynek igénye és reménye azonban — miként erre épp a Budai Oroszlán viszontagságokkal dacoló jelenléte figyelmeztet — az úttévesztő, kételyeken és kudarcokon átívelő egyéni és nemzedéki-nemzeti eszmélkedési stádiumokban is folyvást jelenvaló. Sötér István e két regényének cselekményideje újabb történelmünk leglényegesebb etapjainak teljességét átfogja: hőseinek sorsát a második világháború derekától az ellenforradalom leveréséig, az újjászületés távlatainak, az *eredendő* célok és ideálok reinkarnációjának fölvilanásáig kíséri. E két mű elválaszthatatlanul és evidenciaszerűen összetartozik, az írói üzenet teljességét és egy-

értelműségét szerteágazó tanulságaik koherens rendszerében képviselik. S csak együttesen mutatják föl egy nemzedék hányattatásának és megszenvedett önmagára találásának egyetemesebb igazságok sorát rejtő történelmi példázatát. Az egyén és történelem folyvást érvényesülő dialektikáját, a tiszta emberi kapcsolatok megtartó erejét — egy totalitásában megragadott korszak sokoldalúan ábrázolt *emberi lényegének* tükrében. S nem utolsósorban: csak a regényfolyam cselekményének, a jellemek fejlődésrajzának *egésze* tárja elének az eszmeiség ama centrális szerepű övezetét, melyben az író az élet — mindannyiunk életének — legbensőbb köreiből vall. Higadt és letisztult — olykor iróniával átszőtt — filozófiává mélyítve-tágítva az elevenen kavargó élményeket és emlékeket.

Ettre Ferenctől, e művek középponti alakjától sorsának és eszmélkedésének egyik lényeges fordulópontján vehettünk búcsút *Az elveszett bárány* záróakkordjaiban. A fiatal történész, akit barátja következetesen és — mint látni fogjuk — korántsem alaptalanul „a mi Candide-unknak” titulál, hirtelen elhatározással félretolva — s nem feloldva! — korábbi kételyeit, az értelmes élet vezérlő eszményeinek fölleléséért folytatott belső küzdelmeit, feltétel nélkül engedelmeskedik a vágyott felszabadulást követő megpezsdült, „mozgó világ” hívásának. Építeni, cselekedni kívánt — szárnyaló hittel és megingathatatlan reménnyel. Anélkül azonban, hogy tiszta, szép és megfellebbezhetetlen morális emelkedettségu vágyai — némely elvont ideál tétova érvényesítési kísérletén túl — szilárd világgéppel, az éles és válságos helyzetekben is a magatartás egyértelműségét, határozottságát biztosító elvekkel, a „ne tékozzold bizalmadat!” József Attila-i parancsával társultak volna. Pedig szükség lett volna a hit és kétely biztos szemléleten nyugvó, megélt arányosságára, a történelmi szituáció árnyaltabb értékelésére: az érc és a salak tudatosabb szelektációjára. Mert tapasztalhatta, láthatta a valóban objektív reményeket tápláló fordulat baljós és veszélyes kísérőjelenségeit is. Mindenekelőtt azt, hogy e mozgalmas évek — épp a kezdeti kiforratlanság, a biztos elvi-etikai alapok közösségi méretű hiányának folytán — nemcsak az orszáépítő, otthonteremtő munkálkodásnak, hanem a köpönyegforgatásnak, álforradalmárkodásnak, a demagóg szólamokat hirdető, a valódi célokat veszedelmesen eltorzító törtéteők, hatalommániákusok átmeneti tobzódásának is kedveztek — a kiszolgáltatottság és megaláztatás gyötrelmeit okozva. A makulátlanul tiszta erkölcsiségű, tetteiben és gondolkodásában egyaránt igaz kommunista Agostyánt — e regények egyik legegységesebben pozitív alakját — hamarosan háttérbe szorítják, majd a cselekvés esélyétől átmenetileg teljességgel megfosztják a pünkösdi királyságukat mámorosan élvező kétes vagy nyilvánvalóan alantas magatartású és szellemiségű figurák. Az eltorzult lelkű Mazura Géza, aki — e néhány év egyik jellegzetes képviselőjeként *Az elveszett bárány* kezdeti jelentéktelen mellékszereplőjéből a folytatás középponti alakjainak körébe avanszált — kiszámíthatatlan fantazmagóriáihoz kívánta a valóságot igazítani, melynek igazi összefüggéseit és törvényeit már-már eszelősen mellőzte. A morál insanity Párizsi János, aki — e kor átváltozásainak tragikomikus színjátékát idézve, bárénekesből vedlett államtitkárrá — teljes kiüresedtségében már csak rombolni tud, cinikusan játszadozva hitekkel és sorsokkal. Vagy az öncélú, végtelen emberellenes hatalomvágy elvtelen fanatikusa, az *értelmetlen terror szorgalmazója, az otromba Regula ezredes*. Színrelépésük, hatalomra kerülésük az erkölcsi értékrend társadalmi méretű meg bomlásának tanúbizonysága, a közösségi tudat bizonytalanságának — fáziskésésének — veszedelmes következménye. Ilyenkor csaknem törvényszerűen elmosódnak a jó és rossz, igaz és hamis határai, vagy éppenséggel tartalmuk cserélődik föl. Korántsem véletlen tehát, hogy Agostyán az erkölcsi megtisztulást, a hiteles értékrend kialakítását és megszilárdítását — a *jóság* győzelmét — reméli a közeli jövődtől. Mert az etikai bizonytalanság állapotában a tettek következményei kiszámíthatatlanokká válnak, a becstelenség és igazság méltatlan kálváriára ítéltetik, az emberi tisztaság alapelveinek — a szó és tett egységének — őrzése pedig szinte a mártírok hősiességét igényli. (A következetesen határozott etikájú magatartás a mindennapok világában ma sem éppen kockázatmentes, s még bizonyára sokáig némi hátrányok vállalását is követeli esetenként.) Fábíán Kristóf, „a bölcselő”, világosan látta: a mazurák nem önmaguk-

ban veszélyesek, hanem azzal a közeggel együtt, amely megtűri, elfogadja vagy példává kanonizálja őket. Mert a mazurák és párizsijánosok, gyökeres különbségeik ellenére is, megegyeznek abban, hogy *nincs személyazonosságuk*, szemléletükbe — kicsinyesen önző érdekeiket szolgálva — bármit képesek beépíteni, magatartásuk lényege: a *teljes felelőtlenység*. Mindig készek tehát arra, hogy korábbi tetteiket és a bennük megnyilvánuló eszményeket — tulajdonképp: szerepeiket — látványosan megtagadják, s az ellenkező pólus képviselőivé, *szélsőséges* harcosaivá alakuljanak át. (A szenvedélyesség ugyanis — mindig elkötelezettséget sejtetve — egy *valódi* indulatokat is gerjesztő történelmi szituációban a megszerzett pozíció őrzésének bevált taktikája: „Minél szélsőbb irányba halad a közélet, annál biztonságosabb és élvezetesebb a még szélsőbb magatartás.”) Kaméleontermészetük folytán e torz lelkek végtelenül megtévesztők. Aki gyanútlanul hínni próbál bennük vagy épít rájuk — mint egy ideig Etre is —, hamarosan és törvényszerűen csalatkozik, naivságában áldozatukká válik. Történelmi méretű veszélyt mindenekelőtt akkor jelentenek, ha egy *objektíve* jó és igaz ügy mellé szegődve elégitik — elégíthetik — ki féktelen pozícióhűségüket, mivel sokak előtt magát az ügyet teszik képtessé. Kiváltképp ama periódusban, amelyben az *eredeti* eszmények a tömegek számára még jobbra ismeretlenek. Történelmi perspektívából szemlélve, már módfelett egyszerű a tiszta és hiteles célrendszer, eszményvilág álképviselőinek, az átmeneti bizonytalanság különböző típusú élőkódóinak leleplezése. De a jelenben erőteljesen megnövekedik a tévedés esélye, a szükséges és szükségtelen rossz elválasztása fokozott historiai éleslátást követel, mivel indíték és következmény viszonya itt is kölcsönhatásos. A megtévesztettek pedig már igen könnyen *együttcselekvők* válhatnak, akaraton kívül, szubjektív szándékaik tisztasága ellenére is. Etre számára épp az együttcselekvés fölismeret felelőssége okozza a legsúlyosabb etikai konfliktusokat, vívódó eszmélkedésének egyik középponti vonulatát a hit és kétely irányának, arányainak föllelése alkotja. Ellentmondásos fejlődése azonban sokáig az individualitását meghatározó és minőségében csak lassan átalakuló gyanútlanosság — e módfelett sokértelmű jellemminőség — körein belül marad. Az etrei magatartás lényegének föltárásához e konkrét formájú gyanútlanosság, alkatilag és eszmeileg egyaránt determinált jóhízeműség sajátos tartalmának közelebbi értelmezése vezet. A *gyanútlanosság* ugyanis — mértékétől, következményeitől és a szituációtól függően — a személyiség erkölcsiségét fölötte különbözőképp minősítheti: *önmagában* még erény és bűn forrása egyként lehet...

„Mazura eszköze lettem, hamis célért, rossz eszköz...” Etre kétségbeesett önvádjában — végtelensége ellenére — kétségtelen igazságmag is rejlik. Mert a „mi Candide-unk”, túláradó hittel és bizalommal (de félkész jellemmel és válasz nélkül hagyott kérdéseinek sorával) azonosulván korával, valamennyire a mazurákkal, az átmenetiség negatív emberi lényegével is közösséget vállalt. Nem magatartásával vagy gondolkodásával idomult e veszedelmes figurákhoz és zsákutcába vivő hatalmukhoz, hanem azzal, hogy jóhízemű naivságában és eredendő szelídségében engedte magát az általuk irányított — helyesebben: manipulált — eseményekkel sodortatni. Azzal tehát, hogy múltját feledve, önnön személyazonosságát, egyénisége folytonosságát veszélyeztette, s tudnunk kell: ez Sötér szemléletében az úttévesztések egyik legsúlyosabb, mert ma is fenyegető változata. Azzal továbbá, hogy értelmes cselekedetek szándékával teljességgel értelmetlen, sőt, meggyőződésével ellenkező feladatokra is vállalkozott. (Ilyen például a Pörölycsapás-akcióban való groteszk részvétele, melynek erkölcsi igazolása talán nem egészen egyértelmű. Fábían véleménye szerint Mazurát bízást ki lehet aprópénzzel fizetni. Etre e morális fölmentés birtokában vállalkozik a Fábían-ellenes akcióban való — korábban megtagadott — közreműködésre. Ugyánakkor később épp Fábían szögezi le: „... a tébollyal soha, semmiféle feltételek mellett sem paktálhatunk.”) Etre ítéleteit és magatartását sokáig kettősség — a belső bizonytalanság tünete! — jellemzi: „ábrándosan hisz” a gyapotmezők realitásában, de váratlan keménységgel szembeszáll Mazurával, amikor az Elnök épp a valóságot akarja költőbarátjával meghamisíttatni. Ismeri Mazura tébolyult kiszámíthatatlanságát, mégis — valami irracionális bizalommal és nehezen

magyarázható toleranciával — reménykedik az égisze alatt végbemenendő pozitív változásokban. Vagyis: hisz abban, hogy Mazura gépezetét Mazura lényegétől meg lehet fosztani. Naivitása megvédi ugyan ártatlanságát, de — „korpa közé keveredvén” — el is zárja a hiteles cselekvéstől, szándékai és eredményei vágyott harmóniájának megteremtésétől. Mert az értelmes cselekvés lényegi feltétele: a megismerés objektivitása. Aki rosszul méri föl, hamisan értelmezi helyzetét, igazán változtatni sem képes rajta. Az ábrándos hiszékenység pedig folyvást kiszolgáltatja magát, képviselőjük a valódi erők játékszerévé — s nem határozott ellenfelévé vagy méltó partnerévé — válik. Hangsúlyoznunk kell: Etre becsületessége vitán fölüli, úttévesztésének súlya és következménye főképp személyes érdekű, elsősorban önvészélyes jellegű. Így kálváriájában áldozat is. De nem utolsósorban: önnön hiszékenységének, naiv jólelkűségének áldozata. S ennyiben kétségtelen *candide-i* jelenség.

Műve végkifejletében az író egyértelműen fölmenti hősét, s e komoly funkciójú gesztus eleven személyességgel telítődik, szinte vallomásba csap át: „Lehetetlen, hogy a mi életünk és minden vállalkozásunk csak öntévesztés lett volna! Valahol, valamiképp igazunk kellett legyen mégis, és ez az igazság a mérlegen többet nyom majd valamennyi önáltatásunknál és tévelygésünknel. Bengyert csak futólag érintették gondolatai, de a havazás láttán Krisztina szánkója jutott eszébe s a hegyi, havas késő délután, amikor a kor kihívását bizakodón elfogadta. Nem tévedhettem akkor, még ha azóta valahol utat is tévesztettem!” S e fölmentés valóban Etre — és a hozzá hasonló, eredendően tiszta hitüket, lényegi ártatlanságukat megőrző-visszaperlő nemzedéktársak — megméretésének egyedüli méltányos konzekvenciája. Mert a kor vállalásának helyességét a történelem messzemenően igazolta, noha módját tévesnek mutatta. S mert Etre útja azért mégsem a *Candide*-é: Voltaire hőse, miként köztudomású, egy hamis eszmény és a valóság sorozatos konfliktusa, az eredeti idea lelepleződése és földadása után jut el a kiküzdött megbékélésig. Etre egy történelmileg hiteles eszménynek kötelezte el magát, melyet a valóságban átmenetileg eltorzítottak ugyan, de objektív igazságát nem teheték kétségessé. Választott eszményeit Etre még a legválságosabb helyzetekben sem adja föl, ingadozása csak érvényesítésükben, emberi képviseletük módjában nyilvánul meg. Az ellenforradalom leverése után Agostyán, s személyében az újjászülető társadalom, ezért szólítja — szólíthatja — Etrét ismét cselekvésre. Tanúsítva egyben, hogy az igaz eszményekbe, a „jók szövetségébe” vetett feltétlen hit s az általa irányított cselekvés teljességgel sohasem lehet elhibázott.

Eszméelkedése kanyargós útjain Etrét két tanítómester is segítette. Életre szóló indíttatást a második világháború poklába vesztett Dávidtól kapott, aki a Törvény — az emberi értékek teljességének befogadását és továbbadását biztosító modus vivendi — megteremtésére ösztönözte. Tulajdonképp: az életstílusban megnyilvánuló *mérték* föllelésére. Dávid a harmonikus élet igazi útját mutatta tanítványának, melyet azonban már Etrének magának kell végigküzdenie. E *lényege szerint* magános küzdelemhez azonban Fábán Kristóftól — Dávid hajdani barátjától és értő vitapartnerétől — kap támogatást. Sőt, veszélyhelyzetekben: egzisztenciális védelmet is. Etre korántsem fogadja el Fábán valamennyi eszméjét, gyakran vitatkozik hatalmas tudású, szuverén szellemiségű pártfogójával. Aki már, noha szeretné, nem lehet az ifjú új Dávidja, véence gondolkodásmódját nem hangolhatja át. S valójában egyszer sem jut el a fiatalember belső világának, konfliktusainak hív megértéséig. Mert csupán az ettrei lét egyik oldalát, a közéletit ismeri, így jobbara pusztán ezt próbálja orientálni. Holott e közéleti-közösségi hivatásteljesítés Etrénél elválaszthatatlanul összefügg a magánlét köreivel, igazságkeresésének egyik elemi célja épp e két szféra kollíziójának méltó föloldása. Mégis, Fábán hűvös, olykor száraz és elvont racionalizmusa, gondolkodásának metsző logikája, próbatételekben kifinomult történelmi éleslátása kell ahhoz, hogy tanácsainak, egyértésre vagy vitára készülő gondolatainak hatására Etre hite és magatartása, szándéka és objektív társadalmi szerepe majdan egységbe illeszkedhessen. S Fábán az, aki Dávid egyik leglényegesebb principiumára figyelmezteti Etrét: „Őt csak az azonosságának felismertetése érdekelte igazán, mert tudta, hogy csak azokon segíthet, akik kiletét felismerik. És akik

mindenkinek kilétét, mindennek milétét felismerik.” Épp a személyazonosság fontosságára intve így a belső bizonytalansága folytán csetlő-botló Ettore. Fábíán szerepe akkor ér véget, amikor Ettore megtalálja keresett Törvényét, helyreállítja élete egyensúlyát. Dávid azonban — az általa hirdetett életértékek és ideálok jelképévé lényegülve — immár örökre él tanítványa lelkében. Fábíán csak katalizátora a megoldásnak. Dávid viszont elidegeníthetetlen része is...

Agostyán hívó szavának engedelmessé, Kelenfok — a társadalmi megújulás szimbolikus érvényű terepuma — felé haladva zárul le Ettore eszmélkedésének élénk története. Útközben fölidőződik — a megteremtett szintézis perspektívájából — Ettore életének korábbi színhelyei és velük együtt eszmei fejlődésének egymásra épülő fázisai: a gyermekkor elvesztett idilljétől a most visszaszerzett belső békéig. S a megtett út emberi folytonosságát — miként hősnök itt az evidenciák világosságával fölismeri — a másokhoz való tartozás, az életértékek foglatatává táguló szeretet és a szeretetés ténye alkotja. Hazatérése: a boldogság kivételes állapotának visszanyerése a másokért — a családért és a tágabb emberi közösségért — való cselekvés tudatos vállalásával. S a leányában megtestesülő jövődjéért, hogy ne szakadjon meg a szeretetés kiválasztottságának folytonossága.

Rónay György már utalt arra, hogy Ettore alakja mindinkább jelképpé válik. E jelkép legtágabb övezetének sugallata pedig abban rejlik, hogy az elvesztett édent — a boldogság és önfeledtség békéjének természetességét — nem engedhetjük végérvényesen továtünni. Legalábbis: nem nyugodhatunk bele pótolhatatlan veszteségünkbe. Mert mindig van, mindig lehet remény a föllelésére. S mert csak így teljedhet be Dávid — és Ettore — ama szívdobogtató szépségű vágya, hogy „az embernek tetsző élet otthonává legyen a világ” (Szépirodalmi, 1978).

BÁLOGH ERNŐ

Lengyel Péter: Cseréptörés

A regény elején szó esik egy kislányról, aki nem hajlandó másképpen nevezni a dolgokat, csak a maga szavaival. S ha talán nem is ilyen mértékben, de minden beszélni tanuló gyermekre áll ez valamelyest. Nem tudja azonnal átvenni a felnőttek szóhasználatát, mintha nem fogadná el, hogy az ő világa azonos a nagyok, a többiek által értett, jól megismert, sőt kiismert tárgyak körével. Ez a kíváncsiság és csodálkozás vezethet el ahhoz a ragaszkodáshoz, hogy megőrizzük a jogot: az egyénileg érzékelt és felfogott világ csak általánosságban egyezik meg a mindenki máséval. Sorrendjében, eltérő hangulati, érzelmi többlettel első, egyedi és megismételhetetlen. Lengyel Péter regénye az egyén tudatának eme szubjektivitásából kiindulva fogalmazza meg egy nemzedék makacs ragaszkodását ahhoz, hogy „a maga szavaival nevezze meg a dolgokat”, meglegye és meghatározza végre önmagát, helyét, előéletét, szerepét és lehetőségeit, adósságait és ígéreteit. Elkészt és csak a múltira irányuló számvetés ez, de hiánya, további halasztása magának a generációnak a beilleszkedését akadályozná.

Bárán János, akinek édesapja a hadifogságban halt meg, elindul az eltűnt idő nyomában. Apja után, önnön gyermekora után nyomoz, útra ösztönzője azonban az a vergődés, hogy szinte a saját létezése válik kérdésessé a számára. Nem ismeri önmagát, önnön múltját. Nem alakult ki a kézírása, nem az övé az arca. Huszonnyolc éves korában az, hogy létezik-e, egyáltalán nem számít eldöntött kérdésnek.